

ПЕРАКЛАДЫ

Арыстоцель

РЫТОРЫКА

Кніга III

(фрагмент)

Арыстоцель (384–322 гг. да н. э.) быў сапраўдным навукоўцам-энцыклапедыстам свайго часу: яго кругагляд ахапіў амаль усе навукі Антычнасці і спрыяў узнікненню і стагнаўленню большасці з іх. Займаючыся і фізікай, і біялогіяй, і філасофіяй, ён звярнуў увагу таксама і на гуманітарныя навукі, пакінуўшы нашчадкам фундаментальныя для свайго і пазнейшага часу «Паэтыку» і «Рыторыку», фрагмент апошняй і прадстаўлены ў перакладзе на беларускую мову.

«Рыторыка» была напісаная, верагодна, у 330 г. да н. э. у Афінах, яна была не падручнікам, а навуковым творам па тэорыі красамоўства і складалася з трох кніг. Арыстоцель даў вызначэнне рыторыцы, выклаў агульныя законы красамоўства, распавёў пра сродкі пераконвання, а ў трэцяй кнізе трактата разгледзеў пытанні стылю, пабудовы прамоў і апісаў трыпы, у прыватнасці, метафару.

II. Трэба то мець на ўвазе і вызначыць, што вартасць стылю – гэта зразумеласць. Доказ у тым, што прамова, калі не выяўляе, не зробіць сваю справу; і [стыль] не нізкі, і не вышэй патрэбнага, але той, што падыходзіць, бо паэтычны гэтаксама не нізкі, (5) але не падыходзіць да прамовы. [2] З назоўнікаў і дзеясловаў зразумелай [мову] робяць тыя, што маюць прамое значэнне, не нізкай, але ўпрыгожанай – тыя іншыя, пра якія паведамлена ў кнігах пра паэтыку¹, бо зрабіць нязвыклым – гэта выявіць больш узвышаным. Як ставяцца людзі да іншаземцаў і да [сваіх] грамадзян, гэтаксама і да стылю; [3] таму трэба зрабіць мову чужой, бо [людзі] зачараваныя далёкім, а зачараванне – гэта прыемнае. У вершах шмат што такім чынам і працуе, і там гэта збольшага прыдатна, бо вытырнута тое, пра што і пра каго ідзе гаворка, а ў простых словах гэтага значна менш, (15) таму што прадмет менш значны. Гэта так, як калі б нейкі раб прыгожа размаўляў, або хтосьці зусім малады, або пра нешта зусім нязначнае, больш неналежнае. Але і ў гэтых [выпадках] ёсць тое, што варта звязіць або пашырыць, [4] таму трэба, каб творцы былі

¹ Ідзе гаворка пра «Паэтыку».

схаванья і каб не здавалася, што яны кажуць штучна, але наадварот – натуральна, бо гэта – пераканаўча, а тое – наадварот. (20) Ганяць бо кагосьці, што, быццам, ён будзе падкопы, падобна як мяшанае віно. І нібыта голас Тэадора¹ трактаваны ў параўнанні з [галасамі] іншых акцэраў: здаецца, што толькі ён – гэта [голос] таго, хто кажа, іншыя ж – неадпаведныя. [5] Добра хавае той, хто склаў [прамову], беручы з гутарковай мовы, падобна як Эўрыпід² робіць і першы падаў прыклад.

Паколькі існуюць імёны і дзеясловы, з якіх складаецца прамова, а імёны маюць нешматлікія віды, якія разгледжаны ў [кнігах] пра паэтыку, з іх трэба карыстацца нязвычайнымі, складанымі словамі і створанымі зрэдку і абмежавана, а дзе менавіта, мы скажам пазней, а навошта – ужо казалі. [6]

Больш вылучае гэта са звычайнага, адзіна агульнаўжывальнае і свойскае, і метафара прыдатныя да стылю няхітрых слоў. Доказ у тым, што адзіна гэтым карыстаюцца ўсе, бо ўсе размаўляюць метафарамі і свойскімі (35), і агульнаўжывальнымі [словамі]. Такім чынам, каб добра атрымалася, і [нешта] інша-земнае будзе зразумелым, і схаваным, і мець сэнс. У гэтым вартасць прамовы і годнасць прамоўцы. [7] З імёнаў для сафіста карысныя амонімы, з іх дапамогай ён і шкодзіць а для паэта – сінонімы. [1405a] (1) Я называю і агульнаўжывальнымі, і сінонімамі [словы], як ісці і крочыць, гэтыя абодва і агульнаўжывальныя, і сінанімічныя адно да аднаго.

Што ёсць кожнае з гэтага, і колькі відаў метафары, і што гэта вельмі важна і ў паэзіі, і (5) у прамовах, пра гэта паведамлілі, як мы казалі, у [кнігах] пра паэтыку. [8] У прамове ж трэба настолькі больш працаваць над гэтым самым, наколькі прамова бяднейшая на сродкі за метрычнае. Метафара ў найвялікшай ступені мае і яснасць, і прыемнасць, і незвычайнасць. І не трэба браць яе ў (10) кагосьці іншага. [9] І трэба казаць і эпітэты, і метафары адмыслова, а гэта атрымаецца праз аналогію, калі ж не, будзе здавацца недарэчным, таму што супрацьлеглыя [па думцы] больш за ўсё такімі выглядаюць побач адно с адным. Але трэба глядзець, бо як маладому чырвоны дарэчы, так старому такая вопратка не да месца. І калі (15) захочаш упрыгожыць, трэба несці перанос у метафары ад найлепшага ў гэтым падобнага, і калі ганіць – ад найгоршага. Як я кажу, паколькі супрацьлеглыя [могуць быць толькі] у чымсьці адным, [можна] паказаць таго, хто жабруе, як таго, хто моліць, а таго, хто моліць, як жабрака, бо і адно, і другое – гэта просьбы. Зрабіць тое, пра

¹ Тэадор – знакаміты трагічны акцёр.

² Эўрыпід (480–406/405 гг. да н. э.) – найвялікшы драматург Старажытнай Грэцыі.

што паведамлілі, [можна], як Іфікрат [называў] Калія¹ (20) тым, хто жабруе для Кібелы, а не тым, хто нясе паходню, а той адказаў, што ён непасвячоны, бо трэба называць не жабраком Кібелы, а тым, хто нясе паходню. І тое, і іншае мае дачыненне да боскага, але адно пачэснае, а другое не. І гэтаксама лісліўцамі Дыянісія² завуць тых, хто сябе – мастакамі, і тое, і іншае – метафара, адно ад тых, хто няславіць, другое – ад супрацьлеглых. І рабаўнікі самі сябе завуць цяпер збіральнікамі падаткаў. Таму дазволена сказаць, што той, хто нядобра зрабіў, памыліўся, а хто памыліўся, нядобра зрабіў, а пра таго, хто ўкраў, што ўзяў або здабыў. Таксама Тэлеф Эўрыпіда кажа:

Дзяржальна гаспадар, ступіўшы ў Місію³,

недарэчна, бо «гаспадар» – гэта больш узнёсла, чым трэба, не прыхавана. [11] Ёсць жа і ў складах памылка, калі няма адзнак прыемнасці голасу, як Дыянісій, [гэтак званы] Медны⁴, называе ў элегіях крык Каліопы⁵ паэзіяй, таму што абодва – гукі. Але гэта – няўдалая метафара для незразумелых гукаў. [12] яшчэ ж (35) трэба не здалёк пераносіць, ствараючы метафару, але з аднародных і падобных, калі называюць безназоўнае, якое пасля па назве лёгка зразумець праз падабенства [1405b] (1) як у вядомай загадцы:

Чалавека я ўбачыў, які медзь да чалавека прыклеіў,

бо невыказнае пачуццё, што і тут, і там ёсць нейкае далучэнне, прыклейваннем таму назваў устаноўку банькі. І ўвогуле з добрых намёкаў трэба браць вартыя метафары, бо метафары намякаюць, такім чынам зразумела, што добра перанесена. [13] і ад прыгожых [трэба пераносіць], бо прыгажосць назвы, як кажа Лікімній⁶, у гуках або ў значэнні, гэтаксама і агіднасць. Яшчэ [ёсць] трэцяе, якое парушае сафістычнае меркаванне, як кажа Брысан⁷, ніхто не кажа агідна, калі скажа адно замест другога, калі яны маюць (10) аднолькавае значэнне. Гэта лухта, бо адно за другое больш ужывальнае і падобнае, і больш свойскае, здольнае больш уяўна падаць справу. Яшчэ, не з'яўляючыся падобнымі, яны значаць тое або гэтае, і такім чынам трэба вызначыць, што адно больш прыгожае або больш агіднае за другое. Абодва азначаюць прыгожае або

¹ Калі, сын Гіпоніка, заможны афінскі арыстакрат, які меў дачыненне да культуры Дэметры.

² Ідзе гаворка пра мастакоў пры двары тырана Дыянісія Сіракузскага.

³ З трагедыі Эўрыпіда «Тэлеф», якая да нас не дайшла.

⁴ Дыянісій – афінскі прамоўца (V ст. да н. э.).

⁵ Каліопа – «Прыгожагалосая» (грэч.), муза эпічнай паэзіі.

⁶ Лікімній – старажытнагрэчаскі аратар, вучань Горгія.

⁷ Брысан з Гераклеі – сафіст і матэматык.

агіднае, але не наколькі прыгожае або агіднае, або гэта, але больш ці менш. Метафары трэба пераносіць адтуль, ад прыгожых ці па гучанні, ці па сэнсу, ці па выглядзе, ці з іншага пачуцця. Існуе розніца, як сказаць: ружовапальцае світанне або багровапальцае, (20) ці яшчэ больш нязграбна – чырвонапальцае. [14] Гэтаксама і з прыкладаннем эпітэтаў: або дадаваць іх ад брыдкага і агіднага, як «мацізабойца», або ад больш гожага, як «мціўца за бацьку». І Сіманід, калі даў яму малую плату пераможца на мулах, не хацеў ствараць, бо адчуваў агіду складаць [вершы] пра напаўаслоў. А калі яму даў дастаткова, стварыў:

Вітаю віхраногіх дачок кабыл¹.

Аднак гэта ж былі дачкі і аслоў! Потым існуе памяншэнне. Гэта тое, што меншым робіць і дрэннае, і добрае, як Арыстафан жартуе ў «Вавіланянах»², кажучы замест золата «золатца», замест вопратка «вопратачка», замест ганьба «ганьбачка». Але ж трэба перасцерагацца і ведаць меру і ў тым, і ў гэтым.

IV. І параўнанне – метафара. Адрозніваецца мала. Калі [паэт] кажа [пра Ахілеса]

як леў кінуўся,

гэта – параўнанне, а калі «леў кінуўся» – метафара. З-за таго, што абодва – мужныя, ён назваў, перанёсшы, ільвом Ахілеса. [2] Карысна параўнанне і ў прамове, але (25) зрэдку, бо гэта – паэтычнае. Трэба ўносіць іх як метафары, бо яны і ёсць метафары, адрозныя ў вышэйказаным.

[3] Ёсць [такія] параўнанні, як Андратыян [казаў] на Ідрыэя³, што той падобны да шчанюкоў без ланцугоў, бо і тыя, кідаючыся, кусаюць, і Ідрыэй, вызвалены ад ланцугоў, небяспечны. І (30) Тэадамонт параўноўваў Архідама з Эўксенам, але не знаёмым з геаметрыяй, адпаведна, бо будзе і Эўксен Архідамам-геаметрам. І тое ж у «Дзяржаве» Платона, што тыя, хто рабуюць забітых падобныя да шчанюкоў, што кусаюць каменне, не зважаючы на таго, хто кідае. І (35) [параўнанне] у бок народа, што ён падобны да дужага стэрнавога, аднак глухаватага, і ў бок вершаў паэтаў, што падобныя яны да мілых [твараў] без прыгажосці, бо калі гэтыя адцвілі, а тыя парушаныя, [1407a] (1) ужо не падаюцца падобнымі [да сябе]. І [параўнанне] Перыкла⁴ ў бок самасцаў, бо падобныя яны да малых дзяцей, якія бяруць ежу, але [ўсё роўна]

¹ Сіманід Кеаскі, фр. 19.

² Згублена.

³ Андратыян – афінскі прамоўца (IV ст. да н. э.). Ідрыэй – уладар Кары.

⁴ Перыкл (495–429 да н. э.) – афінскі палітычны і дзяржаўны дзеяч.

плачучы, і ў бок беатыйцаў, што яны падобныя да дубоў, бо і (5) дубы разбіваюцца праз саміх сябе, і беатыйцы б'юцца адзін з адным. І тое, што Дэмасфен¹ [казаў] пра народ, што ён падобны да тых, хто пакутуе на караблях ад марской хваробы. І як Дэмакрат² параўнаў прамоўцаў з мамкамі, якія, кавалачкі ежы з'ядаючы, слінай (10) мажуць дзяцей. І як Антысфен³ тонкага Кефісадота параўнаў з ладанам, што знікаючы задавальняе. Усе гэтыя [прыклады] можна называць і параўнаннямі, і метафарамі, такім чынам, якія добра адзначаныя, як гэтак званыя метафары, відавочна, што тыя самыя будуць і параўнаннямі, і параўнанні – гэта (15) метафары без [параўнальнага] слова. [4] Заўсёды ж трэба, каб метафара аналагічна адпавядала ў абодва бакі да падобных, як, напрыклад, калі кубак – гэта шчыт Дыяніса, дык і прыдатна, каб шчыт называўся кубкам Арэса.

Пераклад са старажытнагрэчаскай мовы Д. Мінкевіча⁴

¹ Дэмасфен (384–322 да н. э.) – знакаміты афінскі прамоўца і палітычны дзеяч.

² Дэмакрат – атычны прамоўца, сучаснік Дэмасфена.

³ Антысфен – філосаф, вучань Сакрата, заснавальнік філасофіі кінікаў.

⁴ **Дзмітрый Генадзьевіч Мінкевіч** – старшы выкладчык кафедры класічнай філалогіі БДУ (minkevichdg@gmail.com).